

Naistest, ajalookirjutusest ja varauusajast

**Muutused, ümberkorraldused, uuendused.
Varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaal 1520–1800.
Koost. Marten Seppel ja Madis Maasing.
Tallinn: Tallinna Ülikool, 2023. 831 lk.**

ASTRID WENDEL-HANSEN

2023. aasta lõpus andis Tallinna Ülikooli kirjastus välja kogumiku „Muutused, ümberkorraldused, uuendused. Varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaal 1520–1800“, mille koostajateks on Marten Seppel ja Madis Maasing Tartu Ülikoolist. Kogumik on välja kasvanud 2022. aasta augustis Vihula mõisas toimunud varauusaja päevadest ja seal peetud ettekannetest ning sellel on vähemalt kolm üksteisega haakuvat eesmärki.

Esiteks võib mahukat, 831-leheküljelist köidet pidada omamoodi vahekokkuvõtteks sellest, kuhu on varauusaja uurimine Eestis praeguseks jõudnud. Teiseks otsitakse vastust küsimusele, kuidas tuleks Eestis varauusaja perioodi määratlada, nii et see oleks kooskõlas uuemate Lääne-Euroopa uurimissuundadega. Kolmandaks mõtestab teos lahti olulisemad arengujooned Eesti- ja Liivimaal kolme varauusaja sajandi jooksul, vaadeldes neid peamiselt „läbi muutuste ja uuenduste prisma“ (lk 22). Lisaks sissejuhatusele ja üheksale temaatilisele sektsioonile (võim, õigus, kirik, talupoeg, kommunikatsioon, eluolu, ülikool, kirjandus ja kunst) on kogumiku lõpus kolme peatükiga diskussiooniosa, mis käsitleb varauusaja periodiseerimist nii Eesti kui ka Euroopa ajalookirjutuses laiemalt. Lisaks Jüri Kivimäe ja Pärtel Piirimäe esseedele on ära toodud diskussioonivormis kokkuvõte varauusaja päevadel toimunud ümarlauaarutelust, kus toimus elav mõttevahetus teemal, kas ja miks varauusaja mõiste sobib Eesti ajalookirjutusse.

Varauusaja ajaloo uurimisega seotud probleemistikku lühidalt kokku võttes on ilmselt olulisim märkida, et eraldi perioodina on „varauusaeg“ Eesti ajalookirjanduses laiemalt käibele võetud alles kolmel viimasel aastakümnel. Kui Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika historiograafias oli termin levinud juba eelmise sajandi keskpaigas, misjärel see kinnistus 1970. aastatel nii teadusajakirjade kui ka õppetoolide nimetustes, algas Eestis tõsisem arutelu meie ajaloo periodiseerimise üle arusaadavatel põhjustel alles pärast riikliku iseseisvuse taastamist. Marksistliku ajalookirjutuse aeg oli küll läbi saanud, aga siinse maa valitsejaid järgiv periodiseering (ordu aeg, Poola ja Rootsi aeg, Vene aeg) ei arvestanud vahepeal maailma ajalooteaduses toimunud

Astrid Wendel-Hansen, PhD, vanemteadur, arheoloogia teaduskogu, Tallinna Ülikool, Narva mnt 25, 10120 Tallinn, astrid.wendel-hansen@tlu.ee

muudatustega (lk 778). Koostajad toovad ka kogumiku sissejuhatuses välja, et kuigi varauusaeg on mõistena Eesti ajalookirjutuses hiljutine nähtus, on varauusaja sajandid ja eriti 17. sajand olnud eesti rahvusliku ajalookirjutuse väljakujunemise jaoks keskse tähtsusega (lk 12–13). Vaadeldav teos näitab selgelt, et varauusajal on tänases Eestis lai ja viljakas kandepind, millel toimub kõrgetasemeline teadustöö.¹ Varauusaja uurimise heast seisust Eestis annab tunnistust seegi, et kõite autorite hulgas on esindatud varauusaja uurijad meie ajalooteaduse raudvarast (Jüri Kivimäe, Enn Küng, Mati Laur) kuni viimastel aastatel doktorikraadiga pärjatud teadlaste (Hannes Vinnal, Ilmar Tammisto) ja doktorandini (Peeter Tammisto).

Kogumiku ajaline raskuskese kaldub varauusaja esimeste sajandite poole, 29 põhipeatükist üheksa tegelevad 16. sajandi ja kümme 17. sajandi uurimisega. 18. sajand on luubi all kuues peatükis ja neli autorit vaatlevad mitut sajandit korraga. Näiteks hõlmab Jürgen Beyeri ülevaade epideemiavastastest pisitrukistest suisa nelja sajandit. Ülevaatlükust teemakäsitlusest lähtuvalt on artiklite fookuses erineva mõõtme sündmused, ühiskondlikud protsessid ja institutsioonid. Näiteks on Enn Küng luubi alla võtnud Tallinna liitumise Rootsi riigiga 1561. aastal. Marju Luts-Sootaki peatükk, mis käsitleb uuendusi varauusaegsetes õiguspraktikates, lähtub aga 1600. aastal toimunud David Hilcheni solvamisprotsessist. Samas leidub kogumikus tekste, mis on loomult ülevaatlükud: Piret Lotman vaatleb varauusaegset kirikulaulu, Inna Põltsam-Jürjo varauusaja toidulauda ja Meelis Friedenthal varauusaegseid disputatsioone Tartu ülikoolis. Mõned autorid on aga lähtunud ühest kindlast allikast või allikate liigist. Nii analüüsib Lea Kõiv 1686. aasta Rootsi kirikuseadust ja selle rakendamist Tallinnas, Hesi Siimets-Gross pärisorjust käsitlevaid sätteid David Hilcheni maaõiguse eelnõus (1599) ja Tiina-Mall Kreem Ludwig August krahv Mellini Liivimaa atlas (18. sajandi lõpp ja 19. sajandi algus) sisalduvaid kaarte. Ivar Leimus käsitleb allikate grupina 16. sajandi varaloendeid, Triin Kröönström 1599. aasta ühislaekamäärust ja 1621. aasta jumalalaekamäärust ning Kaarel Vanamõlder 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi Riia ajakirjandusväljaandeid.

Mitmes peatükis toetub teemakäsitlus eri allikatele. Hannes Vinnal on kirjutanud põneva värviajaloolise analüüsi, kasutades nii Christina de la Barre arveraamatuid, Tallinna apteegimäärust koos hinnakirjaga, Tallinna tolliraamatuid kui ka Öresundi tolliregistreid. Originaalne allikakasutus võimaldab tal ümber hinnata varasemaid oletusi kohapealse värvitootmise kohta ja seada üldisemalt kahtluse alla igasuguste ühiskondlike muutuste „revolutsiooniks“ nimetamise mõttekuse. Laiemas plaanis on peatükkide mitmekesisus aga heaks meeldetuletuseks, et varauusaja ajalugu on võimalik kirjutada mitmel erineval moel ja mitmest erinevast perspektiivist, alustades mikro- või makrotasandilt, lähtudes konkreetsetest allikatest või hoopis mõnest teoreetilist laadi probleemist.

¹ Varauusajast huvitatutel tasuks kindlasti lugeda ka Aivar Põldvee ja Marten Seppeli 2020. aastal ilmunud ülevaateartiklit, mis võtab kvantitatiivse poole pealt kokku varauusaja uurimise Eestis iseseisvuse taastamisele järgnenud perioodil ja toob välja viimasel kolmel aastakümnel avaldatud olulisemad teosed, vt A. Põldvee, M. Seppel. Eesti varauusaja uurimine 21. sajandil. – *Acta Historica Tallinnensia* 2020, 26, lk 62–78.

Kuigi kaetud teemade ring on muljetavaldav, tõdevad koostajad sissejuhatuses, et kogumik ei ole kõikehõlmav. Siiski püüeldakse selles „laiahaardelisuse ja kõige värskema vaate poole, et kaardistada varauusaja uurimise hetkeseis ja tendentsid Eestis, koondades selleks valdava osa 16.–18. sajandiga tegelevaid Tallinna ja Tartu uurijaid“ (lk 10). Kogumikus saavad sõna nii kunsti-, keele- kui kirjandusajaloolased, aga ka õigusteaduse ja teoloogia ajaloo uurijad, sest arusaadavalt on kõige viljakam uurida varauusaega erinevate ajalooharude kohtumispunkti. Aivar Põldvee ja Marten Seppel tõdesid juba 2020. aastal, et 17. sajandit uuritakse Eestis nii mitmest eri perspektiivist, et igati loogiline ja ka vajalik oleks interdistsiplinaarse 17. sajandi uuringute instituudi rajamine.²

Kuna piiratud mahuga raamatus ei ole võimalik kõike kajastada, tuleb tähelepanu pöörata sellelegi, mis on kogumikust välja jäänud. Peamine, mis siinkirjutajale silma torkas, on naiste tagasihoidlik esindatus ajalookirjutuse subjektina. Et uurida, kuidas kajastuvad naised ja nende tegevus retsenseeritavas kogumikus, otsustasin algatuseks lihtsa loendamise kasuks ning lugesin kokku, mitu korda on igas peatükis mainitud mõnd konkreetset naisisikut (nt kuninganna Kristiina, keisrinna Katariina I, aga ka naisajaloolased) või naisi üldisemalt (arvesse lähevad nimisõnad nagu „naised“, „kirjanaine“, „õde“, „daamid“ jne). Samuti lugesin lihtsuse mõttes ära kõik nimekordused. Positiivses mõttes torkab esimesena silma, et 32 autorist täpselt pooled ehk 16 on naised, seega ei saa ajaloo kirjutamist 21. sajandil kindlasti enam pidada meeste pärusmaaks.

Kogumiku sisu vaadates muutub pilt mitmenäolisemaks. Esiteks eristub kaks peatükki, milles mainitakse naisi kas konkreetse nime või üldise nimisõnaga üle 150 korra – need on Kairit Kauri artikkel Christiane Gertrude von Kotzebuest ning Mati Lauri artikkel seksuaalüleastumistest ja nende eest määratud karistustest 18. sajandil. Ivar Leimuse artiklis, mis käsitleb Tallinna matusekombeid 16. sajandil, leiame naisi kas konkreetse nime või üldise nimetusega 70 korral. Anu Männi artiklis varauusaja dateerimisest kunstiajaloo osas on naisi mainitud 30 korral, Kristiina Rossi artiklis Eesti kantselei- ja ametikeelest 21 korral ja Hannes Vinnali artiklis varauusaegsest värvikaubandusest 17 korral. Üheksas peatükis ei ole nimetatud mitte ühtegi naist ning ülejäänud 12 artiklis on neid mainitud ühel kuni kuuel korral ning ka siis on mitmel puhul nimetatud varauusaegsete naiste asemel hilisemaid naisteadlasi.

Ülalkirjeldatud kodukootud meetodi abil saadud tulemused annavad esmalt tunnistust naisteadlaste olulisest rollist Eesti ala varauusaja uurimisel. Varauusajal tegutsenud naised ise on vaadeldud artiklites aga eelkõige anonüümsed – nad kas olid kellegi naised (ammusepp Jurgen Hoperszi naine), nendega abielluti (rüütel Johann von Plettenbergi tütar), nad sünnitasid kellelegi lapsi (Nüpli mõisa kupja Poslovitsa Peebu naine Epp) või nad vägistati (kellegi kohaliku kingsepa naine Cesvaines). Märksa harvem kohtame selliseid naisi nagu Jutta von Üxküll, Anna Overläcker või Christina Sigrid Bielke, kellest on jäänud jälg maha tänu kirikule tehtud kingitustele.

² A. Põldvee, M. Seppel. Eesti varauusaja uurimine, lk 68.

Kõik see näitab, et varauusajal elanud ja tegutsenud naiste nähtavaks uurimisel ja kirjutamisel on Eestis tööpõld veel päris lai.

Rootsi ajaloolane Kekke Stadin küsis juba 1997. aastal, kas rootsi naistel oli oma suurvõimu ajastu.³ Joan Kelly klassikaks saanud artiklit⁴ parafraseerides tahtis Stadin rõhutada, kui oluline on uurida varauusaja ajalookirjutuse keskseid mõisteid, nagu riik või absolutism, sooperspektiivist. Kuna naistel puudus varauusajal mõne üksiku erandiga ligipääs ametlikele võimustruktuuridele, siis pole neid nähtud mitte üksnes võimutuna (*maktlös*), vaid nad on poliitilise ajaloo ja teooria analüüsides välja jäetud.⁵ Stadin näitab seevastu, et ka naised olid riigikorra ideoloogilisse legitiimeerimisse kaasatud. Kuna perekond oli varauusaegse ühiskonna esmane alustala ja abielus naise positsioon selles oli tugev, kandus vähemalt osale naistest teatud autoriteet, mis aitas kaasa ühiskondliku sidususe ja riigi autoriteedi kasvule.⁶

Joan Kelly küsimus naiste rollist uusajal on väga aktuaalne 21. sajandilgi. Kui käsitada naisi ajaloo subjektidena, nähes neid varauusaegse ühiskonna lahutamatu osana, tuleb loomulikult arvestada, et juba kinnistunud narratiivid võivad kõikuma lüüa. Naistele olulised ühiskondlikud muutused ei pruukinud näiteks kirikus, hariduselus, tervishoius jne toimuda samal moel ja ajal nagu meeste puhul. Samuti tuleb küsida, kuidas mõjutasid naisi ja nende olukorda erinevad varauusajal toimunud protsessid, nagu riigivõimu tsentraliseerimine, teadus- ja meediarevolutsioon jmt. Naiste rollile suurema tähelepanu pööramine võimaldab uuest perspektiivist vaadelda mitte ainult naiste ja meeste vahelisi suhteid, vaid ka ühiskonnakorralduse muutumist ja muutumatust üldisemalt.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kogumik pakub sisuka ja igati õnnestunud ülevaate viimase paari kümnendi peamistest uurimissuundadest ja olulisematest varauusaja uurijatest praeguses Eestis. Kogumikus on peatükke täiesti uutelt ja põnevatelt teemadel, kuid ka selliseid, mis toetuvad juba aastaid tagasi ilmunud teadustöödele.

Nii analüütiliste peatükkide kui ka neis sisalduvate rohkete viidete tõttu saab iga huviline põhjaliku ülevaate just teda huvitavatest teemadest. Siinkirjutajale pakkusid eelkõige huvi Inna Põltsam-Jürjo ülevaade uutest maitsetest eestlaste toidulaua ja Hannes Vinnali uurimus värvikaubandusest, mis näitavad mõlemad Eesti ala tihedat seotust nii muu Euroopa kui ülejäänud maailmaga. Kiiduväärne on ka kogumiku teatav interdistsiplinaarsus, mis loodetavasti innustab varauusaja uurijaid tulevikus veelgi teadlikumalt koostööd tegema. Küll oleks aidanud kogumiku sidusust tõsta, kui selles oleks analüüsitud kriitilisema pilguga enesestmõistetava või isegi ajalooülesena tunduvaid mõisteid nagu võim, riik, usk või haridus, milleks pakub ühe hea võimaluse naiste kui subjektide teadlik lõimimine varauusaja ajalookirjutusse.

³ K. Stadin. Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid? Stormaktstidens svenska stat och konstruktionen av genus. – Scandia. Tidskrift för historisk forskning 1997, 2 (63), lk 193–225.

⁴ J. Kelly. Did Women Have a Renaissance? – Women, History, and Theory: the Essays of Joan Kelly. Chicago: University of Chicago Press, 1984, lk 19–51.

⁵ K. Stadin. Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid, lk 195.

⁶ Samas, lk 217.